

ДО ПИТАННЯ ПРО ВАРІАНТ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ ЯК ІДІОЕТНІЧНОГО ФЕНОМЕНУ НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Поліна КУЗЬКО (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми варіанта / варіативності та відносин між цими феноменами. Автор розкриває взаємозв'язок між ними та розглядає співіснування цих явищ на території Німеччини.

The article tackles the problem of variation / variability and their correlation with each other. The author's attention is concentrated on definition of these notions and on the relations of these phenomena in Germany.

На початку 90-х років відомий німецький дослідник у галузі соціолінгвістики П. Браун [9] стверджував, що кожна мова є «полісистемою» форм. Так, скажімо, національному варіанту німецької мови властиві такі форми існування, як стандартна *Standardsprache*, літературна *Literatursprache*, розмовна *Umgangssprache*, спеціальна *Fachsprache*, *Sondersprache*, а також територіальні різновиди, так звані «алосистеми» (діалекти, говірки, географічні та історичні варіанти). Інакше кажучи, як зазначає А.І. Домашнев [2: 82], національний варіант мови «формує власну соціофункціональну модель», яка складається з кількох варіантів.

Теоретично важливими поняттями у цьому зв'язку є «варіантність» і «варіативність» [4: 49-50]. Під першим розуміється спосіб існування системи мови і норми. Вона передбачає наявність двох або декількох рівноправних варіантів на даному синхронному зрізі, що дозволяє вибирати з низки можливих той, який диктується умовами комунікації. *Варіативність* натомість розуміється як універсальна, іманентна властивість мови, що забезпечує її функціонування та розвиток в умовах комунікації, які постійно змінюються, здатність мови до модифікування. А *варіантом*, відповідно, буде вважатися конкретна реалізація цієї властивості, потенційної здатності мови до варіювання. Важливу роль у цьому відіграють також такі фактори, як територіальна й соціальна належність мовця, його вік, професія, ступінь володіння вимовною нормою.

Зазначимо, німецька мова є не лише територіально варіативною (що взагалі-то є властивим для більшості мов), але й національно (і національно-державно) негомогенною. Вона скоріше складає своєрідну «кореляційну ієрархію, до якої входять часткові мікросистеми (власне німецька, австрійська, швейцарська тощо)» [2: 10]. Ці мікросистеми (носіями яких є члени окремого національно-державного утворення) принципово відрізняються від територіальних, соціальних, групових діалектів та інших форм існування мови. Така особливість розвитку німецької мови зумовила їх характер як полінаціональних і поліцентричних, тобто таких, які відносно автономно розвивають свою систему, а отже формують стандартну норму у рамках нації і держави.

Німецька мова є своєрідною «архісистемою», що поділяється на кілька функціональних підсистем, які відрізняються територією поширення. Одні з них мають політично-адміністративний базис, тому їх ще називають *Arealsprachen*, і інші розуміють як регіональна мова – *Dialekte*. До цього часу в германістиці вивчалися переважно такі варіанти німецької мови, які, починаючи з 60-х років ХХ століття вважаються територіальними, а саме німецький, австрійський та швейцарський; діалекти натомість залишались в тіні наукових інтересів. На думку У. Аммона, «при співставному вивченні різновидів німецької мови у центрі уваги вчених знаходиться не діалект, а стандартні (літературні, нормативні) варіанти німецької мови країн, де вона є рідною» [6: 243].

Попри визначний масштаб розповсюдження та широке коло носіїв німецької мови, багато питань ще й сьогодні не знайдено остаточної відповіді. Зокрема, проблема варіативності мови, розмежування стандартної варіанту і діалекту й сьогодні постає об'єктом численних наукових дискусій. Скажімо, у Німеччині питання ускладнюється тим, що діалекти та говірки там все ще активно використовуються і шануються як у селі, так і у містах; незважаючи на стрімкі процеси глобалізації діалекти ще не скоро дозволять літературній мові «поглинути себе» [6: 87].

Треба сказати, протягом багатьох десятиліть вчені робили спробу визначити специфіку *регіональної розмовної мови*. Було з'ясовано, що її поширення пов'язано із посиленням

значущості мови центрів політичного, економічного та культурного життя, якими є, у першу чергу, великі міста з їх периферією. Утворюючи специфічний мовний простір, ці міста слугують базисом для розвитку розмовного варіанту, який за своєю фонетико-морфологічною структурою є регіонально забарвленим. На відміну від діалектів особливості цього варіанту криються не тільки в регіональних ознаках; вони залежать ще від рівня культури носіїв цього варіанта.

Сьогодні виділяються великі і малі простори функціонування того чи іншого розмовного варіанта. Так, до перших належить *вюртенберзька розмовна мова*, або, як її ще називають, мова поважних осіб, знаті – *Honoratiorenschwäbisch*, а також *баденська*, *баварсько-швабська*, *австрійська*, *пфальцька*. Остання виникла на базі страсбурзького діалекту та німецької літературної мови і отримала назву «мови проповідників Ельзасу» – *Pfarrerdeutsch*. Проте у жодному разі їх не можна плутати із діалектними зонами.

Більшість вчених, що займаються проблемами мовної варіативності, як то П. Браун [9], У. Аммон [6], беруть за основу свого дослідження модель *літературна мова – розмовна мова – діалект*. Як бачимо, розмовний варіант займає проміжну ланку між літературною мовою та діалектом. Д. Вундерліх [14: 39] розуміє при цьому розмовну мову як варіант, який «намагається позбавитися регіонального забарвлення». В. Беш [8: 385] вбачає у розмовній мові такий варіант, який у своїй усній формі притаманний колу освітніх людей, інакше кажучи, залежить від соціального статусу носія мови. Взагалі ж, статус розмовної мови досить важко визначити, оскільки у цьому варіанті територіальний фактор корелює із соціальним. Більш наочно це демонструє такий варіант німецької мови, як «*Pfarrerdeutsch*» Ельзасу, який виник на базі стразбургського діалекту та літературної мови.

К. Маттхейер [11: 14] розглядав поняття діалект як історичний феномен, спираючись на його прагматичний та соціолінгвістичний аспекти, які мають здатність протягом часу змінюватися, а тому їх кожного разу треба знов визначитися. Він доходить висновку, що діалект містить у собі ознаки регіональної мови та стандартної мови, у мови, адже остання є так званим «скелетом» діалекту.

Розробка методологічного базису нашого дослідження потребує чіткої дефініції його об'єкта, а саме *діалекту*. Цей термін походить з грецької мови і позначає «притаманний певному ландшафту спосіб говоріння». У вітчизняному мовознавстві діалект трактується достатньо широко: це різновид даної мови, що вживається як засіб спілкування між особами, пов'язаними територіальною, соціальною чи професійною спільністю [4: 105]. Діалект ототожнюють з такими поняттями, як *говірка* (Mundart), *регіональний варіант мови* (regionale Variante einer Sprache), *діалектизм* (Dialektismus), *діалектне слово* (Dialektwort), *діалектний варіант норми* (dialektale Variante einer hochsprachigen Form).

«Діалект» та «говірка» можуть розглядатися як відносні синонімічні поняття, адже трактуються вони мовознавцями часто по-різному. Під говіркою, наприклад, розуміється географічно обмежена розмовна форма, яка вживається в окремих місцях певного мовного ареалу [12]. Діалект, натомість, розглядається як «сукупність мовних ознак, що є спільними для кількох говірок певного мовного ареалу». Головне, що поняття «говірка» (*Aussprache/Mundart*), «говір (діалект)» (*Dialekt*), «наріччя» (*Mundart*) співвідносяться з певними територіями і становлять відповідні територіальні одиниці. Засобом розрізнення всіх територіальних діалектних одиниць служать діалектні явища.

В сучасній лінгвістиці діалекти або, як їх ще називають «*Sprachvarietäten*» [2], «*Sprachabarten*» [1], «*Existenzformen der Sprache*» [5], визначаються як *специфічна мовна система*, що: 1) наділена високим ступенем подібності до інших мовних систем, так що стає можливим при наймі часткове взаєморозуміння; 2) має регіональну закріпленість у тому сенсі, що територія регіонального розповсюдження цієї системи не перетинається з зоною використання іншої мовної системи; 3) не має письмової стандартизації у сенсі офіційно нормованих орфографічних та граматичних правил [10: 65]. Однак, по-перше, коли між двома географічно віддаленими діалектами не існувало відношень взаємної зрозумілості; по-друге, поряд із ненормованими існують ще й нормовані діалекти. Територіальний діалект визначається як засіб спілкування населення області, яка склалася історично, зі специфічними етнографічними особливостями, що визначається сукупністю ізоглос. Ізголоса – результат проєкції меж між діалектними явищами на територію, на географічну

карту [4: 132]. Ізголови діалектних явищ часто в різний спосіб сходяться або розходяться, інколи перехрещуються, проте нерідко вони точно або приблизно збігаються. Вони лише в ідеальному випадку являють собою плавні лінії, які чітко розмежують різні райони одного ареалу за певною (як правило, фонетичною) ознакою, більш частіше зустрічаються хаотичні пересічення ізоглос у тих ареалах, які мають давню історію етнічних переміщень.

Нерідко можна знайти і перехідні зони між зонами чистих діалектів, в яких діалектні особливості перемішені, особливо у тих випадках, коли регіон був заселений лише один або два століття назад. Врешті-решт існують реліктові області, в яких переважають певні діалектні риси, однак ці ареали розділені областями, в яких переважає якась більш пізня риса цього діалекту [13: 50-54]. Для усіх діалектів однієї мови діє принцип *діалектного географічного континууму*, в якому між крайніми точками обов'язково існують перехідні сходинки у вигляді інших діалектів [3: 36].

Оскільки протягом тривалої взаємодії між говорами, зумовленої соціально-історичними процесами, часто говіркові відмінності на їх межах стираються (хоч загалом міждіалектні межі ніколи не були чіткими), в окремих випадках істотними при виділенні говорів постають етнічні та історичні чинники, внаслідок чого на сучасному етапі структурно близькі говірки можуть бути віднесені до різних говорів (це стосується передусім *Niederdeutsch*).

Слід зазначити, що діалектна мова моделюється на основі сукупності описів говірок, говорів і наріч. Вона є науково аргументованою категорією, яка відображає потенційні можливості міждіалектного спілкування в межах загальнонародної мови (*Standarddeutsch*) і пояснює на структурному рівні, чим ці можливості зумовлені.

Г. Бергманн [7] відзначає як важливу позитивну якість консервативність діалекту, який успішно опирається тенденціям до стандартизації протягом багатьох століть. Сучасна мовна ситуація в Німеччині показує, що досягнута на фонетичному рівні уніфікація постійно порушується проявом територіальних рис у мовленні жителів того чи іншого регіону країни. До того ж, ступінь використання місцевого діалекту у мовленні відбиває рівень освіченості людини, традиції сімейного чи соціально-групового мовлення. Проте далеко не кожна територіальна особливість може бути витлумачена як факт належності мовців до тієї чи іншої соціальної групи, до групи з певним освітнім цензом.

Отже, статус діалекту як гносеологічного феномену слід розглядати як залежну від конкретної діалектної і культурної ситуації у країні характеристику. Це дає можливість розглядати діалект як унікальний шлях осягнення дійсності, що підлягає його якнайбільш ретельній фіксації та осмисленню у рамках діалектографії. Дане дослідження, на нашу думку, якнайяскравіше унаочнює перспективність наукових розвідок у дослідженні структурованості та самоорганізації варіативності сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М: Изд. «Советская энциклопедия», 1966. – 607 с.
2. Домашнев А.И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах. – Л.: Наука, 1983. – 231 с.
3. Радченко О.А. Диалектная картина мира как идиоэтнический феномен // Вопросы языкознания. – 2004. – №6. – С. 25 – 48.
4. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: ООО «Издательский дом «ОНИКС 21 век»: ООО Издательство «Мир и Образование», 2003. – 623 с.
5. Швейцер А.Д. Введение в социолінгвістику / А.Д. Швейцер, Л.Б. Никольский. – М.: Высш. шк., 1978. – 216 с.
6. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten. – Berlin / New York: de Gruyter, 1995. – 575 S.
7. Bergmann Günter. Mundarten und Mundartforschung. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1964 – 87 S.
8. Besch Werner. Territoriale Differenzierung. In: Wolfgang Fleischer; Gerhard Helbig; Gotthard Lerchner (Hgg.): Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache. Frankfurt am Main usw.: Peter Lang, 2001. – S. 383-423.
9. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. Sprachvarietäten / P. Braun.–Stuttgart: Kohlhammer, 1998. – 265 s.
10. Eichinger Ludwig M. Sprache und Sprachgebrauch im Süden Deutschlands. In: Elisabeth Knipf-Komlósi; Nina Berend (Hgg.), 2001. – S. 61-94.
11. Mattheier Klaus J. Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie der Deutschen. Heidelberg: Quelle&Meyer, 1980. – 549 S.
12. Pohl Heinz Dieter. Gedanken zum österreichischen Deutsch (als Teil der „pluriarealen“ deutschen Sprache). In: Rudolf Muhr; Richard Schrodt (Hgg.), 1997. – S. 67-87.
13. Putz Martin. „Österreichisches Deutsch“ als Fremdsprache? Kritische Überlegungen. GFL 3/2002. – S. 48-76.
14. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt a. – M., 1976. – 417 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Поліна Кузько – аспірантка кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, концептуалізація, варіативність сучасної німецької мови.